

ВЫЯВЫ ЖАНЧЫНЫ Ў ЛЯЛЬЦЫ

*Святлана Касцюкевіч,
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
(Беларусь)*

У культуры розных народаў сустракаюцца выявы жанчыны. Першабытнае мастацтва мы звязваем з палеалетычнымі “Венерамі”, антычнае мастацтва са статуямі багінь, сярэднявечча і Адраджэнне – з “Мадоннамі”. Народнае мастацтва таксама не абыйшло ўвагай жанчыну. Мы сустракаем у ім рэчы, прызначаныя спецыяльна для жанчыны, адмыслова ўпрыгожаныя; адзенне, якое дэманструе статус жанчыны; выявы жанчыны ў выглядзе цацкі. Такую цацку называюць лялькай.

Лялька – прадмет, які захапляе даследчыка сваёй шматграннай гісторыяй. Яна з’яўляецца цікавым элементам народнай культуры, грацыёзнай і фотагенічнай тэмай. Лялька гэта цацка, але яе нельга выключыць з іншых сфер чалавечага жыцця, яна звязана з абрадамі, вераваннямі, культурамі, магіяй, таксама як з мастацтвам, модай і шэрагам іншых сфер чалавечага жыцця. Ёй прысвечана вялікая колькасць навуковых даследаў і мастацкіх твораў, кожны з якіх прадстаўляе свой новы погляд і трактоўку.¹

Па-сутнасці, лялька вынікае з праблем экзістэнцыі чалавека як істоты біялагічнай і сацыяльнай. Ад лялькі пачынаецца эмацыянальная “адукацыя” дзіцяці, ад яе пачынаецца будучая жанчына, маці, бабуля. Лялька прыходзіць з моманту нараджэння і яна ёсць першая старонка “кнігі жыцця”. З этнаграфічнага пункту гледжання важна разгледзіць менавіта сімваліку антрапаморфных выяў. Паводле энцыклапедычных дадзеных, сімваліка – гэта выражэнне ідэй, паняццяў ці адчуванняў з дапамогай умоўных абазначэнняў ці прадметаў (сімвалаў), альбо гэта сукупнасць сімвалаў. У сваю чаргу этнаграфічная сімваліка – гэта комплекс тых ці іншых з’яў і элементаў матэрыяльнай і духоўнай культуры ў рамках этнічнай (этнічна-спецыфічнай) часткі культуры этнаса, якія акрамя сваёй прамой функцыянальнай ролі – задавальнення тых ці іншых патрэб носьбітаў – выконваюць таксама ідэнтыфікуючую функцыю і служаць своеасаблівымі маркерамі, што абазначаюць этнічную прыналежнасць сваіх носьбітаў і адрозніваюць адну ад этнічнай супольнасці.²

Грэчаская дзяўчына перад шлюбам складала лялькі разам з іншымі цацкамі на алтар Артэмідзе, Афэрадзіце, калі-нікалі Атэне і Дзэметры, а хлопцы – Гермесу і Апалону. Праз гэты акт забаўкі выконвалі сваю першасную функцыю ватыўнага дара. У “Латынскай анталогіі” чытаем:

“...Для цябе Артэміда – лялька,

Дзяўчына для дзяўчыны, і строеў тых лялек шкада...”³.

¹ Bujak Jan Zabawki w Europie. Kraków. Nakładem Unoworsytetu Jagiellońskiego. 1986, s.171

² Magia Zalki. Geneza i zmienność funkcji lalki. / Red. Ryszard Zięzio. Płock – Toruń – Kielce. 1994, s.16

³ Magia Zalki. Geneza i zmienność funkcji lalki. / Red. Ryszard Zięzio. Płock – Toruń – Kielce. 1994, s.11.

Падобна як у Грэцыі і Рыме ў далёкай Японіі дзеці бавіліся цацкамі і адорваліся імі з розных аказій. Першай такой аказіяй было само нараджэнне дрэва, шарыкі ці сабакі з чырвонай тэракоты. Забавы і цацкі японцаў былі такія ж як і ўсіх іншых дзяцей у свеце. Часам дзеці рабілі сабе самі маленькія лялькі з дрэва і раслін, або лялек стругалі ім бацькі, але здаралася тое даволі рэдка. Звычай вырабу драўляных лялек і падараванне іх дзецям мае месца ў правінцыях, асабліва ў Паўночнай Японіі, дзе зімой падчас доўгіх вечараў тачылі фігуркі без рук – “какескі”.¹

У Францыі XIV ст. лялькі рассыпаліся ў іншыя краіны ў каралеўскія двары і былі ўзорам высокай французскай моды. Яны выконвалі ролю модных часопісаў. Тыя лялькі былі настолькі папулярнымі, што людзей, якія іх перавозілі “апекуноў лялек” – прапускалі праз межы без адпаведных мытных даглядаў нават падчас войнаў. XIX ст. прынесла рэвалюцыю ў вытворчасці лялек. З’явіліся гума і цэлолоід. Гэты век можна назваць “залатым векам французскіх лялек”. Парыж зрабіўся агульнаеўрапейскім ляльным асяродкам. У ім самім з 1800 па 1900 гады працавала 157 цацачных фабрык, і 21 фабрыка, у правінцыі. У 1899 годзе з’явілася Французскае таварыства вырабу лялек і цацак. Да лялек пачалі прыстасоўваць фанограф, некаторыя з іх маглі хадзіць, плаваць, забаўляцца, смяцца. XX век прынес лялькам размежаванне па полу, узросту. З’явіліся лялькі-немаўляты і лялькі-старухі, прадстаўленыя на шэрагу краёвых і міжнародных выстаў. Лялькі сталі прадметам паважных універсітэцкіх даследаў.²

Трэба ўгадаць і аб той сенсацыі ў грамадстве, якая пачалася ў недра французскага рынку, і якую зрабіла эмігрантка з Амерыкі. “Барбі” з’явілася ў 1959 годзе ў ЗША на вялікай цацачнай фабрыцы “Matel”. Яна маланкава заваявала сваім абаяннем і прыгажосцю ўсе кантыненты свету. Гэта не была адзінокая лялька, яна прыйшла ў свет у кампаніі яе дзяцей, сяброў, жывёл і розных ляльных аксэсуараў. Была створана “Барбі” – маці, лекарка, паліцыянтка, майстр спорту, да яе даданы цэлыя дамы моды, артыстычныя салоны, кухні, спальні, электрычнае абсталяванне. “Барбі” навучылася мяняць не толькі адзенне, але і колер валасоў, прычоску, твар. “Барбі” ператварылася ў асаблівую гаспадарчую тэхналагічную, сацыяльную галіну. Але “Барбі” – гэта і свет канфліктаў, працэсаў аб патэнтах, аб грамадскім спакоі і гусце, свет камерцыйных акцый на сусветным подыуме. Гэтая цацка жыве ўласным жыццём мадэлі, акторкі, непрыступнай дамы і адначасова лялькі “для ўсіх”.³

¹ Zięzio Ryszard Z zagadnień wiedzy potocznej o zabawkach i zabawkarswie. Wstęp do badań // Gryd spustoszony. Kontynuacja i zmiana w kulturze współczesnej wsi polskiej Materiały I Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 20-21 kwietnia 1995 roku w Krakowie i Zubrzycy Górnej. Kraków. 1995 r., s. 89, 96.

² Беларуская цацка і гульня. Матэрыял у дапамогу стваральнікам цацак і гульняў на аснове беларускага народнага мастацтва, этнаграфіі і фальклору / Склад. Лозка А.Ю., Лявонава А.К. – Мн.: БЦГЦ, 1992, с. 45; Дайн Г.Л. Русская народная игрушка. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981, с. 104.

³ Lewińska Teresa Kolorowy świat zabawek. Zabawki ludowe w Polsce. Muzeum zabawkarstwa w Kielcach “Studia i Materiały”. Kielce. 1995 r.

У пераносе на невялікія прадметы (лялькі) функций жывых істот, на наш погляд, крыеца прычына “жывучасці” і “універсальнасці” цапачных сюжэтаў. Лялька – важны элемент культуры, паколькі да нядаўняга часу захоўваліся абрады, якія патрабуюць вырабу лялек.¹

Ва ўсходніх славян такія матэрыялы сустракаюцца даволі часта. Шматлікія матэрыялы паведамляюць, што ў абрадзе зажынак, у пачатку жніва першы зажыначны сноп не ішоў у стог, а ўносіўся ў хату. Яго ставілі ў “чырвоны кут” пад абразы і ўпрыгожвалі кветкамі і вянкамі з каласоў. Апошні сноп таксама нагадваў ляльку, яго ўпрыгожвалі лентамі, кветкамі, вянкамі. Калі-нікалі апраналі ў “бабіны строі”, і з песнямі ўносілі ў хату гаспадара. Я.Ф. Карскі паведамляе нам, што такі сноп называлі “бабаю”, у некаторых мясцовасцях такі сноп павязвалі хусткай, апраналі на яго кашулю. Вядома таксама выкарыстанне абрадавай лялькі на масленічны тыдзень. У чацвер масленічнага тыдня рабілі выяву масленіцы ў выглядзе лялькі (мужчыны ці жанчыны)². Выяву са смехам і прыпеўкамі вадзілі па ўсёй вёсцы. Гэта называлася “сустракаць масленіцу”. У панядзелак у некаторых мясцовасцях таксама рабілі ляльку з тканіны і з доўгай касой, апраналі ў дзявочыя строі, у рукі такой ляльцы давалі памазок і блін, аднак даследчыкі пры вывучэнні старажытнага абрада так і не здолелі раскрыць патаемнага сэнса вырабу масленічнай лялькі. Пахаванне на масленіцу лялькі ўяўляла сабой тапленне і раздзіранне яе на кавалкі, пры гэтым не сустракаецца пахавання лялькі ў зямлю. П.В. Шэйн узгадвае пры гэтым, што ў вёсцы маглі рабіць некалькі лялек, але хавалі толькі адну³. На тройцу ў шэрагу мясцовасцяў у мужчынскае ці жаночае адзенне апраналі бярозу, такім чынам надаючы ёй антрапаморфны выгляд. У русальным абрадзе рабілі саламяную ляльку, якую з песнямі праводзілі ў поле. У купальскім абрадзе некаторых мясцовасцяў ляльку з саломы палілі на вогнішчы. У большай ступені купальскія лялькі распаўсюджаны былі, паводле даследаванняў, на Украіне, дзе мелі назву “Марэны”⁴. Гэта далёка не ўвесь пералік функцый і сфер выкарыстання лялькі. Дадзеная тэма патрабуе асобнага даследавання.

Адзначым толькі, што лялька – гэта ўнікальная з’ява ў культуры. Лялька ўяўляе сабой “магічны” прадмет, які прыцягвае ўвагу людзей розных прафесій і інтарэсаў, незалежна ад полу, веку, стану адукаванасці і сацыяльнага паходжання. Яе “магія” заключаецца ў 2-х праявах: ва ўжыванні яе пры чараўніцтве і ў больш моцнай “магіі” – строямі, жэстамі, рухамі, падзеямі, звязанымі з ёй, каралеўскай паважнасцю, блазнавай усмешкай і любым смехам гуляючага ў яе дзіцяці.

¹ Игрушка, ее история и значение // Сб. статей под общ. ред. Н.Д. Бартрам. – М.: Изд-во тов-ва И.Д.Сытина, 1912, с.69.

² Ребенки и игрушки. Сб. статей под ред. Н.А.Рыбникова. – Москва-Петроград: Гос. издательство, 1923, с. 14.

³ Там жа, с. 165.

⁴ Байбурина А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов – Ленинград СПб: Наука, 1993, с.41.